

VPLIV DINASTIJ KARADORĐEVIĆ IN OBRENOVIĆ NA SRBIJO V 19. STOLETJU

Strokovni članek | 1.04

Izveček: Članek obravnava težnje Srbov po pridobitvi samostojnosti v 19. stoletju. Vodji prve in druge srbske vstaje sta si prizadevala za osamosvojitve, gospodarski in družbeni napredek Srbije, hkrati pa sta se oba potegovala za vladarsko mesto, pri čemer nista izbirala sredstev. Boj za vladarski položaj med dinastijama Obrenović in Karađorđević je trajal skoraj 90 let; Karađorđevići so iz njega izšli kot zmagovalci. Srbi so se delili na privrženca ene od dinastij.

Abstract: The article focuses on Serbian attempts to win independence in the 19th century. Although the leaders of the first and of the second Serbian uprisings equally strived for Serbia's independence, economic, and social progress they also both vied for the ruling position, and certainly utilized all available means to this end. Dividing the Serbian people into two opposing camps, the feud between the Obrenović and the Karađorđević dynasties lasted for almost nine decades. The conflict ended with the victory of the Karađorđević family.

Uvod: razmere v beograjskem pašaluku, ki so botrovale prvi srbski vstaji

Ozemlje Srbije je po padcu druge srbske despotovine leta 1459 dokončno pripadlo osmanskem imperiju. Iz ostankov srbske despotovine je bil ustanovljen smederevski sandžak s središčem v Smederevu; ko so osmanske čete leta 1521 osvojile Beograd, so tja prestavili sedež sandžaka. Ker so imeli *beograjski muhafizi* oz. *smederevski sandžak-begi* titulo paše in sedež v Beogradu, je v 18. stoletju nastal napačen izraz *beograjski pašaluk*, ki pa se je obdržal.

V zadnjem desetletju 18. stoletja je v beograjskem pašaluku potekal boj med Hadži Mustafa-pašo, ki je bil tam sultanov predstavnik, in janičarji. Paša je pozval Srbe, naj v spopadu podprejo sultanovo legitimno oblast. Tako se je formirala srbska ljudska vojska, ki je štela 15.000 mož in je bila že zdavnaj pred prvo srbsko vstajo razpuščena, vseeno pa je dala Srbom vojaške izkušnje, katerih raja v osmanskem imperiju sicer ne bi mogla pridobiti. Srbi so v zameno za pomoč Porti¹ v spopadu z janičarji dobili naslednje privilegije: sami so lahko izbirali kneze, gradili svoje cerkve in samostane ter svobodno trgovali, davki pa so bili maksimirani.

Janičarji so se avgusta 1801 znova uprli, ujeli Hadži Mustafa-pašo in ga pozneje usmrtili. Oblast v beograjskem pašaluku so si med seboj razdelili štirje vodje janičarjev – dahije. Dahije so terorizirali Srbe in povišali davke, trgovina z avstrijskim cesarstvom je zamrla, zato blaginje ni bilo več. Obglavljenje knezov v začetku februarja 1804 je privedlo do izbruha prve srbske vstaje. Njen vodja je bil Đorđe Petrović, ki se ga je zaradi njegove temne polti prijelo ime Karađorđe.² Starešine so ga izvolili za *vožda*,³ ta naziv pa naj bi postal deden.

Đorđe Petrović - Karađorđe

Vožd je imel v prvi srbski vstaji vizijo »osvoboditi«⁴ tudi Srbe v Bosni in Hercegovini; Črnogorci so z njim složno sodelo-

vali v boju proti Osmanom in njihovim zaveznikom Francozom. Srbi so imeli glave gladko obrite, le na temenu so pustili šop las, ki so ga imenovali *perčin* (Jezernik 1998: 153), Karađorđe pa je ukazal, naj si ga odstrižejo (Dimnik 1922: 123), da bi bili po videzu bolj podobni Evropejcem. To je bilo nedvomno revolucionarno dejanje, podobno dejanju Petra Velikega, ki je Rusom prepovedal nositi brado,⁴ in Atatürka, ki je prepovedal nošenje fesa in feredže.

Po tedanjem običaju in Karađorđevi odločbi so bili med prvo srbsko vstajo uvedeni priimki, ki so nastali iz očetovih imen (Stojadinović 1970: 9). Vožd je prepovedal ugrabitev neveste in za to določil hude kazni: »nesojeni«⁵ ženin je bil kaznovan s smrtjo, popu⁵ so obrili brado,⁶ kum⁷ in pozvačin sta bila kaznovana s šibanjem, preostali sodelujoči pri ugrabitvi pa so bili kaznovani s petdesetimi udarci (Karadžić 1953: 137).

Odmev srbske vstaje v tujini

Rusija je izrabila uspehe srbskih upornikov in Srbe prepričala, naj po osvoboditvi beograjskega pašaluka sodelujejo z njo v vojni proti osmanskem imperiju. Operacije ruske vojske so potekale pretežno v Moldaviji in Vlaški, srbska vojska pa se je borila večinoma sama, tako da ji Rusija ni bila v pomoč. To je bil začetek rusko-srbskega zavezništva, ki traja še danes. Čeprav sta bila osmanski imperij in Francija nasprotnika avstrijskega cesarstva, srbska vstaja tam ni naletela na ugoden odmev. Načeloma so bili negativno naravnani proti vsakršnemu nacionalnemu vrenju; bali so se, da bi se vstajnikom pridružili vojvodinski Srbi; poleg tega pa so imeli ozemlje beograjskega pašaluka za svojo interesno sfero, kamor se je nepričakovano začela »vtikati«⁸ Rusija. Vstajniki so se lahko oskrbovali z orožjem samo preko Vojvodine, ki je bila del avstrijskega cesarstva.

4 Nošnja brade sicer ni bila prepovedana – zanj je bilo treba plačati poseben davek.

5 Pravoslavni duhovnik.

6 Pravoslavni duhovniki so nosili brado, zato je duhovnik, ki je bil kaznovan z obritjem brade, izgubil funkcijo.

7 Poročna priča.

1 Sultanov dvor v Istanbulu; uporablja se tudi izraz Visoka porta.

2 Kara po turško pomeni črn – Črni Jurij.

3 Voditelja.

Ko je Porta, oslabiljena zaradi notranje krize in slabega mednarodnega položaja osmanskega imperija Srbom ponudila delno avtonomijo, jo je Karađorđe zavrnil in nadaljeval boj do končne osvoboditve. Srbi bi bili lahko že leta 1806 dobili delno avtonomijo, kakršno so si priborili šele v drugi srbski vstaji leta 1815.

16. avgusta 1809 je Karađorđe napisal pismo Napoleonu, v katerem ga je prosil za pokroviteljstvo Francozov nad srbskim narodom. Karađorđev odposlanec Rado Vučinić je oktobra na Dunaju pismo izročil Napoleonovemu predstavniku. Vstajniki so mu ponudili možnost, da francoski vojaki lahko zasedejo mesta v beograjskem pašaluku in da se bodo skupaj s svojimi brati v Bosni in Hercegovini, na Ogrskem in v Bolgariji borili na njegovi strani. Francoski cesar zaradi nepomembnega zavezništva s Srbi ni želel pokvariti odnosov z osmanskim imperijem, vseeno pa je Vučinića še po zavrtnju prve srbske vstaje zadržal v Parizu (Ibrovac 1958: 356).

Lamartine je v *Novem potopisu po Vzhodu* trdil, da je Karađorđe Francoz, rojen v okolici Strassbourga, ki je najprej dezertiral iz francoske, nato pa še avstrijske vojske, se pridružil hajdukom in v beograjskem pašaluku organiziral vstajo proti dahijam (Ibrovac 1958: 356).

Zadušitev vstaje

Ko je Napoleon 2. marca 1812 sklenil zavezništvo z avstrijskim cesarstvom proti Rusiji, je morala ta nemudoma skleniti premirje z osmanskim imperijem. Osmo točka mirovne pogodbe, podpisane 8. maja 1812 v Bukarešti, je urejala status Srbov v beograjskem pašaluku: osmanska vojska bi se vrnila v mesta, vstajniki bi bili amnestirani, Srbi pa bi dobili avtonomijo v upravi in plačevanju davkov (Ćorović 1989: 54–55). Vprašanje pa je, če bi se osmanske oblasti držale dogovora. Rusi pred tem niso obvestili vstajnikov, da nameravajo z osmanskim imperijem podpisati premirje, zato je novica o »izdaji« Rusov in maščevalnem pohodu osmanskih čet katastrofalno vplivala na moralo vstajnikov, ki od tega trenutka niso bili več sposobni nuditi pravega odpora. »Ko se je leta 1813 začela velika ofenziva osmanske vojske z juga in zahoda, je Karađorđe zbolel, izgubil razsodnost in 21. septembra prešel v Zemun, na avstrijska tla« (Ćorović 1926: 260). Avstrijske oblasti z vodji vstajnikov niso ravnale prav nič prijazno: internirale so jih; šele na intervencijo ruskega carja so jim dovolile, da so lahko odšli v Besarabijo, kjer je zanje skrbel ruski car.

Miloš Obrenović je bil edini vojvoda v prvi srbski vstaji, ki po njeni zadušitvi oktobra 1813 ni zapustil beograjskega pašaluka, temveč se je predal. Beograjski vezir Sulejman-paša Skopljak je v beograjskem pašaluku obnovil lokalno samoupravo z namenom, da bi privabil nazaj Srbe, ki so po zavrtnju prve srbske vstaje pobegnili na ozemlje avstrijskega cesarstva. Miloša Obrenovića je imenoval za oborkneza⁸ rudniške nahije,⁹ nato pa še požeške in kragujevške (Vučković 1965: 363). Ko je Hadži Prodan Gligorijević organiziral upor, kate-

remu Miloš ni pripisoval možnosti za uspeh, ga je zadušil, da bi s tem beograjskemu vezirju dokazal svojo zvestobo. Kljub temu se je teror spahij stopnjeval in postal še hujši kot pred prvo srbsko vstajo. Srbom so hoteli odvzeti orožje, ki jim je ostalo iz prve vstaje. Celo življenje Miloša Obrenovića je bilo v nevarnosti; vezir mu je šele pod pretvezo dovolil zapustiti Beograd.

Druga srbska vstaja

Srbski narod se je spontano uprl, upor je prerasel v drugo srbsko vstajo, ki jo je vodil Miloš Obrenović, tedaj najuglednejši Srb v beograjskem pašaluku. Miloš Obrenović je med drugo srbsko vstajo poudarjal, da se Srbi ne borijo proti Porti, temveč le proti terorju Sulejman-paše, zato ni napadal mest, ki so bila direktno podrejena sultanu. Obenem se je pogajal z Kuršid- in Marašli-pašo; ker je bil drugi bolj popustljiv, je del njegovih čet spustil v Beograd (Ćorović 1989: 62–63).

Novembra 1815 se je z novim beograjskim vezirjem Marašli Ali-pašo sporazumel, da bodo Srbi davke pobirali sami, da bo Srbom poleg kadije sodil tudi knez nahije, pod katero spada obtoženec, da spahije¹⁰ ne bodo smeli zlorabljati svojega položaja ter da bo v Beogradu ljudsko predstavništvo, ki bo sestavljeno iz knezov nahij, najvišji srbski upravni ter sodni organ. Vendar je bil to le ustni dogovor; šele s hatišerifoma,¹¹ izdanima leta 1830 in 1833, je beograjski pašaluk postal polavtonomna kneževina s knezom Milošem na čelu, ki je dobil to titulo v nasledstvo z beratom.¹²

Karađorđev kult

Karađorđe v Besarabiji ni miroval in se je povezal s heterijo¹³ z namenom, da bi v Srbiji nadaljeval z vstajo do končne osvoboditve Balkana izpod osmanskega imperija. Njegovim ambicioznim načrtom ni bil naklonjen ruski car in mu zato ni dovolil vrnitve v Srbijo.

Karađorđe je s pomočjo članov heterije pod lažnim imenom zapustil Besarabijo in pripotoval v Srbijo, kjer se je želel z Milošem dogovoriti o nadaljevanju vstaje.

Miloš Obrenović ni bil naklonjen Karađorđevi politiki, saj je menil, da je samostojnost mogoče pridobiti samo postopoma. Čeprav so številni Srbi zamerili Karađorđu, da tedaj, ko je Rusija zaradi Napoleonovega pohoda Srbijo pustila na cedilu, ni ostal na čelu srbske vojske, temveč je zapustil deželo, prepuščeno maščevanju osmanskih čet, je imel med njimi še vedno številne privrženice.

Miloš Obrenović se je zavedal, da na prestolu Srbije ni prostora za dva in se je bal državljanske vojne med svojimi in Karađorđevimi pristaši, kar bi koristilo le Porti. Karađorđa se tudi ni upal predati Porti, saj bi s to potezo izgubil simpatije

¹⁰ Fevdalci v osmanskem imperiju.

¹¹ Hatišerif je sultanov odlok.

¹² Sultanov dekret.

¹³ Po vzoru kulturnega združenja *Heteria Philomosa*, ustanovljenega leta 1812 v Atenah, so leta 1815 v Odesi ustanovili *Heteria Philika* z namenom, da poveže Grke v diaspori v gibanje za osvoboditev Grčije. Predstavniki heterije so v Besarabiji, kjer je živel Karađorđe, z njim navezali stik.

⁸ Predstavnik okraja, srbske narodnosti, v beograjskem pašaluku.

⁹ Upravna enota v beograjskem pašaluku.

med Srbi, zato se je leta 1817 raje odločil za umor, ki ga je odobral tudi vezir (Ćorović 1989: 66).

V monografiji, posvečeni Karađorđevićem, ki je bila izdana ob dvajsetletnici Jugoslavije, so herojsko opisali Karađorđevo smrt: »Miloš Obrenović je Vujici Vuličeviću ukazal, naj Karađorđa ubije in v Beograd pošlje njegovo glavo; ako tega ne stori, mora dati svojo. Vujica je iz strahu povelje izvršil. S svojim služabnikom je šel v selo Radovanje, kjer se je Karađorđe skrival v kolibi Dragića Vojkića. Ob njunem prihodu je Karađorđe spal in služabnik ga je ubil s sekiro, ker je veroval, da se ga krogla ne prime. Ubijalec je s Karađorđevo glavo oddirjal v Beograd. Ko je prispel na cilj, se je Miloš že pripravljaj, da popelje 1.000 turških vojakov na Karađorđa, saj je mislil, da Vujica ukaza ne bo izvršil. Miloš je dal na povelje velikega vezirja Karađorđevo glavo odreti, jo nasoliti in z bombažem napolniti. Veliki vezir jo je poslal v Carigrad kot darilo sultanu Mahmudu II« (Orožen 1938: 26). Karađorđa je nasilna smrt, tako kot vse junake, ki tragično končajo, še dodatno mistificirala.

Privrženci dinastije Karađorđević celo dejstvo, da je Karađorđe umoril lastnega očima,¹⁴ opravičujejo »s pretrganjem tradicije srbske klečeplaznosti pred osmanskimi zavojevalci« (Ljušić 2001: 105).

Knez Miloš

Miloš Obrenović je po uspešno končani drugi srbski vstaji vzel v zakup prevoze z brodovi na Savi in Donavi in imel monopol v trgovini s soljo; njegovi kooperanti so prekupčevali z živino in s pridelki po vsej Srbiji (Grdić 1971: 5). Dejavnost je razširil tudi na Vlaško, kjer je živel v času izgnanstva. V Romuniji se po njem imenuje vas Milošesti.¹⁵

Na Porti je uspešno nasprotoval avstrijskim nameram, da bi dobili koncesijo za čiščenje Đerdapa in je monopoliziral plovbo po Donavi. Ker je Niš spadal pod osmanski imperij, je carino prenesel v Aleksinac, da so carinske dajatve pripadle Srbiji. Leta 1830 je začel pošiljati mladeniče v Rusijo, avstrijsko cesarstvo in nemške dežele, da bi se tam izpopolnili v vojaški, rudarski in pravni stroki (Vučković 1965: 363). Istega leta mu je uspelo za metropolita Srbije prvič po letu 1766, ko je bila ukinjena patriarhija s sedežem v Peči, imenovati Srba. Pred tem je bil namreč ta položaj rezerviran za Grke (Veselinović 1965: 592). Po letu 1820 si je knez Miloš začel prisvajati pristojnosti osmanskih oblasti; Srbom so sodili samo še srbski sodniki. Muslimani se na podeželju niso več počutili varne, zato so se začeli seliti v mesta, kjer so bile stacionirane garnizije osmanske vojske.

S hatišerifom, izdanim leta 1830, so spahije morali zapustiti Srbijo, zato se je pojavilo vprašanje, komu bodo pripadli spahiluki.¹⁶ Knezi so predlagali, naj se po vzoru Vlaške, kjer so zemljo razdelili med ugledne družine, iz katerih je nastala

aristokracija, spahiluki dodelijo njim. Miloš je njihovi pobudi nasprotoval in je rekel, da zemlja pripada tistemu, ki jo obdeluje (Jovanović 1928: 924). Z dodelitvijo zemljišč kmetom se je otrešel opozicije. S hatišerifom, izdanim leta 1833, so kmetje v Srbiji dobili obdelovalno zemljo v last kar petnajst let prej kot v avstrijskem cesarstvu.

Položaj v Srbiji pa ni bil prav nič rožnat: dežela je bila zaradi večletnih bojev opustošena, v domovino so se priselili številni Srbi; davke je bilo treba plačevati tako sultanu kot tudi domači oblasti, ki je morala vzdrževati upravo in čimbolj močno vojsko. Zato ne preseneča, da so se morali kmetje zadolževati pri vaških oderuhih. Knez Miloš je 29. maja 1836 prezadolžene kmetije zavaroval tako, da se posestva, hiše, dveh volov in krave ni smelo prodati za odplačilo dolga (Grdić 1971: 5).

Miloš Obrenović je bil pogosto gost Požarevčanov. Ob svečanem kosilu je nek trgovec, ki je bil Milošev ljubljenc, nazdravil knezu in mu v zdravici dejal: »Prečastiti knez, ti nas dobro poznaš. Mi smo dobrodušni, srčni in gostoljubni ljudje, vendar nismo brez napak. Radi se zlažemo, ukrademo, prevaramo, oropamo, umorimo.« Knez je odgovoril: »To dobro vem, toda kaj morem. Zamenjati vas ne morem.« »Prečastiti knez,« je odgovoril drugi trgovec. »Ni slabo, če smo starejši taki. Še nekaj let, pa bo narava naredila svoje. Slabo je, ker so tudi naši otroci taki.« »Kakršni očetje, takšni otroci,« je odgovoril knez. »Tu ni rešitve, toda pri bogu, kot knez se moram držati zakona in vaši otroci morajo pred zakonom odgovarjati tako kot vsi ostali.« »Knez, mi to vemo in nočemo, da bi naši otroci imeli privilegije,« je rekel tretji trgovec. »Prosimo te le, da daš blizu Požarevca zgraditi zapor, da našim otrokom ne bo treba iti daleč od doma.« »To bom storil,« je rekel knez. »To vam obljubljam.« Tako je nastala jetnišnica Zabela pri Požarevcu (Matunović 2000: 80–81).

Niti Rusiji niti Porti ni bil všeč preveč vpliven Miloš, zato sta podprli zahteve ljudstva po ustavi. Knez Miloš je popustil pred pritiski opozicije in ukazal svojemu sekretarju Dimitriju Davidoviću, naj napiše ustavo. Ker se nanjo ni spoznal, je sekretarju velel samo, naj bo dobra. Davidović se je pri pisanju zgledoval po francoski in belgijski ustavi. Rusija, osmanski imperij in avstrijsko cesarstvo so nasprotovali uvedbi stretenjske ustave, saj je bila bolj liberalna od njihovih (Matunović 2000: 167). To je ustrezalo Milošu, da je lahko nadaljeval s samodržtvom. Proti Miloševi politiki so se poleg Rusije in Porte postavili vsi starešine, tako da je njegovo politiko podpirala le še Velika Britanija. Konec leta 1838 je sultan izdal hatišerif, ki je bil pravzaprav oktroirana ustava in je poleg kneza predvideval svet, ki bi omejeval njegovo oblast. Miloš se s tem ni strinjal, zato je skupaj s svojimi pristaši organiziral upor proti ustavobraniteljem, ki pa ni uspel, zato je abdiciral in zapustil Srbijo.

Milošev način vladanja spominja na srbske srednjeveške vladarje, vendar ne smemo prezreti dejstva, da je bila tradicija srbske državnosti prekinjena za več kot 350 let. Po drugi srbski vstaji je vsaki nahiji načeloval knez, ki je želel imeti čim več oblasti. Če srbski vladar ne bi bil tako močna osebnost, kot je bil knez Miloš, bi se bila oblast razdrobila na kneze nahij in Srbija s svojimi zahtevami ne bi bila mogla enotno

14 Karađorđe je moral leta 1786 pred maščevanjem janičarjev skupaj s svojim *bratstvom* pobegniti v Srem, ki je spadal pod habsburško monarhijo. Očim mu je to hotel preprečiti in je grozil, da ga bo izdal osmanskim oblastnikom, zato ga je ubil.

15 Miloševo selo.

16 Fevdalna posest.

nastopati proti Porti. Da bi se Miloš Obrenović ločil od vaških knezov, knezov vilajetov in knezov nahij, se je imenoval vrhovni knez, dokler ga pisarji in pristaši niso nagovorili, naj se imenuje *knjaz*. V drugem obdobju Miloševe vladavine se je samo še vladar imenoval knez; knezi¹⁷ so se začeli imenovati *kapetani*, knezi nahij pa *serdari* (Karadžić 1957: 240).

»Skoraj vsi zgodovinarji se strinjajo, da je bil Miloš Obrenović najbolj talentiran srbski politik v 19. stol.; čeprav nepismen,¹⁸ je bil naravno nadarjen za diplomacijo in je ob najbolj neugodnem trenutku uspel iz nič ustvariti bodočo srbsko državo, ko je ob peščici puntarskih kmetov izigral poveljnika dveh osmanskih vojsk. Tudi ko je bilo treba v še ne osvobojeno deželo »pripeljati« napredek in omejevati osmansko oblast, se je izkazal kot uspešen državnik. Zaradi pomanjkanja izobrazbe pa ni znal pravilno vrednotiti njenega pomena in »pravne države«, kar je botrovalo njegovemu padcu. O nobeni drugi osebnosti 19. stol. se med srbskim ljudstvom ni ohranilo toliko ustnega izročila, v katerem vedno nastopa kot moder in iznajdljiv (Jovanović 1929: 925).

Miloša je na prestolu nasledil najstarejši sin Milan, ki pa je že po prvem mesecu vladavine umrl, zato ga je nasledil brat Mihajlo; ta pa se je želel s Karađorđevići pobotati. Dovolil jim je povratak v Srbijo, poznejšega kneza Aleksandra si je izbral celo za svojega pribočnika, Karađorđevi vdovi Jeleni pa je začel izplačevati pokojnino (Ljušić 2001: 37). Mihajlu se je preveč prijateljska politika do Karađorđevićev maščevala, saj so ga ustavobranitelji po navodilih Porte konec avgusta 1842 vrgli z oblasti in na veliki ljudski skupščini 2. septembra 1842 za kneza izvolili Karađorđevega sina Aleksandra. Avstrija in Rusija sta Porto prisilili, da je izvolitev Aleksandra zavrnila; Aleksander je bil dokončno izvoljen na drugem zasedanju ljudske skupščine septembra 1843 (Vučković 1965: 364).

Vladavina ustavobraniteljev

Aleksander Karađorđević je bil za kneza izvoljen predvsem zaradi očetove slave; ustavobranitelji so hoteli imeti marionetnega vladarja, on pa se s to vlogo ni zadovoljil. Pod njegovo vladavino oz. vladavino ustavobraniteljev se je trgovina, ki je bila prej v rokah kneza Miloša, liberalizirala; leta 1844 je bil sprejet civilni zakonik, uprava in sodstvo sta se centralizirala. Ustanovljeni so bili Društvo srbskih pisateljev, Ljudska knjižnica, muzej. Ob koncu vladavine ustavobraniteljev¹⁹ je bilo v Srbiji 350 šol (Janković 1962: 199).

Leta 1858 so bile v Srbiji štiri struje: za Obrenoviće, za Karađorđeviće, proti Karađorđevićem in liberalna. Za Karađorđeviće so bili predvsem njihovi sorodniki. Ilija Garašanin, tedaj notranji minister²⁰ in najbolj vpliven politik v Srbiji, je bil za to, da bi Karađorđeviće vrgli s prestola, vendar ni podpiral vrnitve Obrenoviće (Prodanović 1928: 545), saj

je potihoma računal, da ga bodo izvolili za kneza. Ni dognano, ali je knez Aleksander sam prosil Ilijo Garašanina, da ga pred jeznim ljudstvom, ki je zahtevalo njegov odstop, v svoji kočiji prepelje v zaščito vezirja, ali pa mu je zviti Garašanin to svetoval. Bistveno je, da je »beg« kneza pred skupščino tolmačil kot odstop (Čorović 1989: 106). Na svetoandrejski skupščini²¹ so poslanci razrešili Aleksandra Karađorđevića in za kneza ponovno izvolili starega Miloša Obrenovića,²² ki je Srbiji še dve leti vladal s trdo roko, saj je menil, da je njegova druga izvolitev za kneza dokaz za to, da je samo taka oblika vladavine pravilna (Čorović 1989: 107). Miloš Obrenović je bil edini vladar iz novejšje zgodovine Srbije, ki je na prestolu umrl naravne smrti; vsi drugi so bili bodisi umorjeni bodisi so abdicirali.

Karađorđevići so vse do leta 1903 živeli v izgnanstvu in od tam agitirali za povratak svoje dinastije na srbski prestol. Pretendiranje dinastije Karađorđević na srbski prestol je bilo brez pravne podlage, saj Porta z beratom Aleksandru Karađorđeviću ni podelila knežjega nasledstva.

Sovraštvo med dinastijama

Mihajlo Obrenović se je v izgnanstvu poročil z ogrsko grofico Julijo Hunjadi.²³ Njun zakon je kmalu potem, ko je on leta 1860 na prestolu nasledil očeta, zašel v krizo. Zato je želel s poroko z Jeleno Karađorđević, hčerko odstavljenega kneza Aleksandra, dokončno prekiniti sovraštvo z rivalsko dinastijo, vendar Aleksandrova žena, kneginja Persida, v to ni privolila, ker je iz dna srca sovražila Obrenoviće in je atentatorje na kneza Mihajla celo finančno podpirala (Ljušić 2001: 111). Knezu Mihajlu je s posredovanjem diplomacije uspelo doseči, da so 5. aprila 1867 posadke osmanske vojske zapustile utrdb v srbskih mestih. Očitajo mu, da je odlašal z akcijo v Bosni in Hercegovini in ni stopil v vojno proti avstrijskemu cesarstvu, ki se je leta 1866 hkrati bojevalo s Prusijo in z Italijo, pri tem pa pozabljajo, da je bila Srbija za to prešibka. To potrjuje tudi mnenje ruske vojaške misije, ki je junija 1867 ugotovila, da srbska vojska še ni pripravljena za vojno. Ti očitki so povsem neupravičeni, če pomislimo na to, kakšne težave je imela Srbija že samo s preskrbo orožja, saj sta ji tako osmanski imperij kot avstrijsko cesarstvo na vse načine preprečevala dobavo orožja. Poleg tega bi bila Srbija v vojni z osmanskim imperijem ogrožena tudi s strani avstrijskega cesarstva.

S smrtjo Mihajla Obrenovića je Srbija izgubila modrega vladarja, hkrati pa se je znašla v krizi zaradi vprašanja, kdo ga bo nasledil, saj ni imel potomcev. Z njegovo smrtjo je glavna veja Obrenoviće izumrla. O izbiri vladarja bi bila mora-

17 V Sremu, Bački in Banatu, ki so bili del avstrijskega cesarstva, so se med kmečkim prebivalstvom ohranili knezi.

18 Še v Kraljevini SHS je bila pismenost eden med pogoji, ki jih je moral izpolnjevati kandidat za mesto poslanca.

19 Leta 1858.

20 Po njegovi zaslugi vojska ni razgnala svetoandrejske skupščine.

21 Zasedala je od 30. novembra do 2. decembra 1858; ime je dobila po sv. Andreju, na katerega dan se je začelo zasedanje. To je bila zadnja ljudska skupščina v Srbiji, na kateri je »kmečki živelj« odigral pomembno vlogo.

22 Za povratak Miloša Obrenovića na prestol je glasovala koalicija obrenovićevev in liberalne stranke.

23 Rodbina Julije Hunjadi je pripadala novejšemu plemstvu, ki se je oblikovalo iz vrst bogatih trgovcev, in razen imena ni imela nič skupnega z dinastijo Hunjadi, ki je izumrla s smrtjo Matije Korvina.

la odločati velika ljudska skupščina – tedaj pa se je vmešal obrambni minister Milivoje Blaznavac, kateremu je bil zvesta beograjska garnizija, in za vladarja določil mladoletnega Milana Obrenovića, vnuka Miloševega mlajšega brata Jevrema (Čorović 1989: 123).

V 19. stol. je v Srbiji tako maloštevilen sloj ljudi pripadal buržoaziji, da si nobena od med seboj konkurirajočih dinastij ni mogla privoščiti, da bi izolirala sloj inteligence, ki je bil naklonjen nasprotni dinastiji. Čedomilj Mijatović se je kot najstnik vsak četrtek popoldne v dvornem parku igral z žogo s Petrom, najstarejšim sinom kneza Aleksandra Karađorđevića, čeprav je njegova mati nosila broško s podobo kneza Mihajla Obrenovića in pela pesmi, za katere je menila, da jih je napisal strmoglavljene srbski knez (Mijatovich 1917: 134). Ker je bil *kum* poznejšega jugoslovanskega predsednika Milana Stojadinovića obrenovićevca, je dobil ime po kralju Milanu (Stojadinović 1970: 9).

Pravo sovražstvo med dinastijama se je začelo po umoru kneza Mihajla, ko je postalo jasno, da so v konkuriranju za srbski prestol dovoljena vsa sredstva. Če knez Mihajlo ne bi Karađorđevićem velikodušno dovolil vrnitve v Srbijo, bi se verjetno v Srbiji našel drug tekmeč vladajoče dinastije.

Milan Obrenović je pri 14. letih postal knez; njegov oče je že prej umrl, mama pa je živela v tujini. Častniki, ki so ga obdajali, so ga prepričevali, da privrženci dinastije Karađorđević nenehno kujejo načrte, kako bi ga umorili ali vsaj na prestolu zamenjali s Petrom Karađorđevićem. Učili so ga, naj nikoli ne zapusti dvora ali kogarkoli sprejme brez revolverja v žepu. Strah pred zaroto je nedvomno negativno vplival na njegovo duševno stanje (Mijatovich 1917: 104). V času njegove mladosti je vladalo namestništvo, sestavljeno iz treh članov. Obdobje vladavine namestništva je pomenilo obdobje miru, saj je bilo namestništvo pooblaščen le za urejanje tekočih zadev. Ker je bila Srbija tedaj še vedno (pol)vazalna kneževina osmanskega imperija, se je knez Milan moral ob polnoletnosti in prevzemu oblasti iti poklonit sultanu v Istanbul.

Ob hercegovski vstaji leta 1875 je bila v Srbiji močna struja, ki je zahtevala, naj Srbija osmanskem imperiju napove vojno, vendar je mladi knez odlašal z vstopom v vojno, saj je menil, da srbska vojska za to še ni pripravljena. Naslednje leto je popustil pred javnim mnenjem, ki ga je dodatno podžigala še Rusija, in vstopil v vojno, v kateri pa je bila Srbija premagana. Zaradi poraza v vojni so pristaši dinastije Karađorđević organizirali upor s središčem v Topoli, kjer je bil Karađorđev dvor. Vojska je upor krvavo zadušila in porušila Topolo, da bi »izbrisala« spomin na Karađorđa.

72 Odnosi med Srbijo in Rusijo se ohladijo

Leta 1877 je Srbija na strani Rusije vstopila v rusko-otomansko vojno, v kateri je zabeležila uspehe. Na mirovni konferenci v San Stefanu 3. marca 1878 je Rusija hotela ustvariti veliko Bolgarijo, zato Srbiji ni hotela priznati ozemeljskih zahtev. Razlog za rusko naklonjenost Bolgariji je tičal v slovanski narodopisni razstavi leta 1867 v Moskvi, na kateri je prišlo do pobude, da bi vsi Slovani prevzeli ruski jezik. Bolgarski predstavniki so se s tem strinjali, češki so dali dvo-

umen odgovor, srbski predstavniki pa so tej pobudi odločno nasprotovali. To je bil prelomen trenutek v odnosih med Rusijo in Srbijo, saj je prva tedaj začela favorizirati Bolgarijo na račun Srbije (Mijatovich 1917: 32), kar je trajalo vse do vstopa Bolgarije v prvo svetovno vojno na strani centralnih sil.

Za vladavino kralja²⁴ Milana je značilna avstrofilska politika. Kralj je zaradi poraza v vojni z Bolgarijo in težav v zakonu s kraljico Natalijo nepričakovano prostovoljno abdiciral v korist svojega mladoletnega sina Aleksandra. Pred tem je sprejel še novo ustavo, ki je bila z manjšimi spremembami v rabi vse do sprejetja vidovdanske ustave 28. junija 1921 (Trojanović 1929: 1014).

Njegov sin je naredil katastrofalno napako, ki ga je stala glave: poročil se je z deset let starejšo vdovo, ki jo je spoznal kot dvorno damo svoje matere, kraljice Natalije. Najhujše pa je bilo, da kraljica Draga ni mogla roditi.²⁵ »Tedaj so morale ženske na podeželju moškim poljubljati roko, sedaj pa so morale zaradi dvornega ceremoniala tudi starejši moški poljubiti roke Dragi Mašin.²⁶ Za ponosne Srbe ni bilo večje žalitve« (Stojadinović 1970: 15).

Ker je kraljica Draga najprej hlinila nosečnost,²⁷ njena brata pa sta se vedla kot kraljeva naslednika (Čorović 1925: 551), je skupini častnikov prekipelo: 29. maja so ponoči vdrli v dvor, kralja in kraljico s sabljami razsekali na kose, njuni trupli pa vrgli skozi okno (Balfour 1980: 21). Angleži, ki so bili že pozabili, da so tudi sami obglavili svojega kralja, so se nad grozodejstvom zgražali in prekinili diplomatske odnose s Srbijo. Obrenovići so izumrli in Karađorđevićem je bila pot na prestol odprta.

Spomin na Obrenoviće je treba izbrisati

Obrenovići so imeli po svojem izumrtju v Srbiji še vedno številne privržence – *obrenovićevce*. Če bi posplošil, je bila razlika med obrenovićevci in pristaši dinastije Karađorđević predvsem v tem, da so prvi zagovarjali zavezništvo Srbije z Avstro-Ogrsko, drugi pa z Rusijo (Meštrović 1971: 19).

Sovražstvo do odstavljenih Obrenovićev je šlo tako daleč, da so za uspeh v prvi svetovni vojni najbolj zaslužnega poveljnika Živojina Mišića, sicer obrenovićevca, po vsaki dobljeni bitki upokojili in ga ponovno aktivirali, ko je šlo srbski vojski »za nohte«.

V čast polnoletnosti in nastopu vladavine kneza Milana na prestol so v beograjskem Ljudskem gledališču uprizorili dramsko alegorijo Jovana Đorđevića *Markova sablja*, za katero je glasbo napisal Davorin Jenko. V nekem odlomku so

24 Srbija je bila 6. marca 1883 razglašena za kraljevino.

25 Verjetno je v mlajših letih naredila splav.

26 Da ne bo bralec dobil napačne podobe o Dragi Mašin, moram povedati, da je bil njen ded Nikola Lunjevica pobratim kneza Miloša in bogat trgovec, ki je med drugo srbsko vstajo doniral veliko denarja za nakup orožja. Družina Lunjevica pa je sčasoma obubožala, zato se je morala Draga poročiti s petnajst let starejšim inženirjem Mašinom, ki je po treh letih zakona umrl. Ukvarjala se je s pisanjem in prevajanjem. Če bi bila stara vsaj toliko kot kralj in še neporočena, bi bila med Srbi priljubljena.

27 Ruski car je k kraljici Dragi poslal svojega zdravnika, da bi preveril govorice o njeni nosečnosti.

Portret Đorđa Petrovića Karađorđeva, vodje prve srbske vstaje 1804–1813 (avtor: Borobikovski).

Vir: R. Ljušić: *Karađorđevići*. Beograd: Karič Fondacija in Narodna knjiga, 2001, 30

Portret Miloša Obrenovića, vodje druge srbske vstaje in srbskega kneza med letoma 1815 in 1839 ter 1859 in 1860.

Vir: www.casopishorizont.com/Br_1/Milos_Obrenovic.jpg

zapeli pesem *Bože pravde*, ki je bila v drami uradna himna. Pesem, ki je hitro postala popularna, je postala himna. Ko so se Karađorđevići vrnili na prestol, se je kralj Peter I. odločil, da je treba zamenjati obrenovićevsko himno. Objavil je razpis za novo himno, na katerem je bila izbrana pesem *Bože, na polja zemlje ove*, ki pa se ni »prijela«, zato je himna ostala *Bože pravde* (Đurić-Klajn 1960: 3).²⁸ Nenavadno je, da so v Beogradu ohranili imena ulic kneza Miloša, kneza Mihajla in kralja Milana.

Sklep

»Za kralja Petra II. Karađorđevića velja, da je zapustil domovino, medtem ko je Karađorđe prešel v Avstrijo. Miloša opisujejo kot okrutneža in samodržca, posebno zaradi umora Karađorđa, nihče pa ne pomisli, da bi Karađorđe z nadaljevanjem upora pogubil nešteto Srbov. Prav tako nič ne govorimo o tem, da je Karađorđe ukazal zastrupiti Miloševega starejšega polbrata, vojvodo Rudnika Milana Obrenovića, ko je bil odposlanec v Vlaški. Pozabljamo tudi, da je Karađorđe dal

zapreti Miloša in čakal na ugoden trenutek, da bi ga odstranil ... pa kraljevič Đorđe²⁹ in Solunski proces.³⁰ Vsi Obrenovići veljajo za izrazito negativne, medtem ko Karađorđevići veljajo za najboljše Srbe!« (Sretenović 1990: 135–136).

»Vlada je potrošila veliko časa in energije za preprečevanje zarot, ki so jih pripravljali pristaši nasprotne dinastije, in se zato ni mogla povsem posvetiti nacionalnim interesom. Vsi razumni Srbi smo obžalovali nesrečo, da je imela tako majhna država kot Srbija dve dinastiji: eno na prestolu in drugo v izgnanstvu.« Pristaši izgnane dinastije so nenehno delali na tem, da bi jo vrnili na prestol (Mijatovich 1917: 155).

²⁹ Đorđe Karađorđević je 27. marca 1909 prostovoljno abdiciral v korist svojega mlajšega brata Aleksandra, ki ga je dal leta 1925 internirati v umobolnico v Topolnici. Internacija je trajala vse do napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo.

³⁰ Regent Aleksander je na Solunskem procesu med 2. aprilom in 5. junijem 1917 obračunal z organizacijo »Črna roka«. Njen vodja, polkovnik Dragutin Dimitrijević - Apis, je bil zaradi poskusa atentata na regenta obsojen na smrt z ustrelitvijo. Še danes se krešejo mnenja, ali je bil Solunski proces montiran ali ne. Leta 1953 so bile žrtve Solunskega procesa rehabilitirane. Apis je z umorom kralja Aleksandra Obrenovića in kraljice Druge Karađorđevićem omogočil povratek na prestol.

²⁸ V Kraljevini SHS so himno sestavljale: *Bože pravde*, *Lijepa naša domovina* in *Naprej zastava slave*.

Viri in literatura

BALFOUR, Neil in Sally Mackay: *Paul of Yugoslavia. Britain's Maligned Friend*. London: Hamish Hamilton, 1980.

ČOROVIĆ, Vladimir: Draga. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka I*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1925, 551.

ČOROVIĆ, Vladimir: Karađorđe Petrović. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka II*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1926, 260.

ČOROVIĆ, Vladimir: *Istorija Srba: Treći deo*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989.

DIMNIK, Jakob (ur.): *Kralj Peter I. Osvoboditelj. Spominu Velikega Kralja Osvoboditelja – Ujedinitelja*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922.

ĐURIĆ-KLAJN, Stana: Himne/Srbija. V: *Enciklopedija Jugoslavije 4*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1960, 3.

GRDIĆ, Gajko: Srbija/Ekonomika. V: *Enciklopedija Jugoslavije 8*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1971, 5.

IBROVAC, Miodrag: Francusko-jugoslovenski odnosi / Politički odnosi do XIX v. V: *Enciklopedija Jugoslavije 3*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958, 356.

JANKOVIĆ, Dušan: Karađorđevići/Aleksandar. V: *Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962, 199.

JEZERNIK, Božidar: *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998 (Zbirka Sophia 2/98).

JOVANOVIĆ, Sima: Miloš Obrenović. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1928, 925.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *Crna gora i Boka Kotorska*. Beograd: Novo pokolenje, 1953.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović: *Život i običaji naroda srpskoga*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1957.

LJUŠIĆ, Radoš: *Karađorđevići*. Beograd: Karić fondacija in Narodna knjiga, 2001.

MATUNOVIĆ, Aleksandar: *Enigma Broz. Ko ste vi družje predsedniče?* Beograd: Samozaložba, 2000.

MESTROVIĆ, Ivan: *Spomini*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1971.

MIJATOVIČ, Chedomille: *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*. London, New York, Toronto in Melbourne: Cassell and Company, 1917.

OROŽEN, Janko: *Karađorđevići. K dvajsetletnici Jugoslavije (1918–1938)*. Ljubljana: Vodnikova založba, 1938.

PRODANOVIĆ, Jaša: Političke stranke u Srbiji. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1928, 545.

SRETENKOVIĆ, Vukadin: *Dinastija Obrenović. Knez Mihailo*. Beograd: Glas, 1990.

STOJADINOVIĆ, Milan M.: *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: Otokar Kerševani, 1970.

TROJANOVIĆ, Sima: Ustav kraljevine SHS. V: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka IV*. Zagreb: Bibliografski zavod, 1929, 1014.

VESELINOVIĆ, Rajko: Pravoslavna crkva. V: *Enciklopedija Jugoslavije 6*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1965, 592.

VUČKOVIĆ, Vojislav: Obrenovići. V: *Enciklopedija Jugoslavije 6*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1965, 362–367.

The Influence of the Karađorđević and the Obrenović Dynasties on 19th Century Serbia

At the beginning of the 19th century, the Serbs represented the rayah in the Belgrade Pashalik, and a lot of blood had to be spilt before they finally became independent. Led by Karađorđe (Petrović), the First Serbian Uprising (1804–1813) was unsuccessful. Miloš Obrenović, who in 1815 took over the leadership of the second uprising of the Serbs, was a shrewder negotiator and managed to achieve a partial Serbian autonomy within the pashalik. Once the partial home rule started to function he set on improving the lagging Serbian economy; at first, however, he had to settle matters with Karađorđe Petrović, his greatest opponent. But Obrenović's obstinate willfulness did not please the opposition, especially the so-called Defenders of the Constitution, and Obrenović was forced to abdicate in 1839. He was succeeded by his son Mihajlo who was deposed after only three years. In 1842, Aleksandar Karađorđević was elected Prince of Serbia.

After sixteen years of the rule of Aleksandar Karađorđević Miloš Obrenović was once again elected Prince of Serbia, remaining in this position for two years. His son, who was a skilful diplomat, managed to win autonomy for Serbia, and the Ottoman forces had to leave the Belgrade Pashalik. Taking part in the assassination of Prince Mihajlo Obrenović, the Karađorđević family continued their fight for supremacy. Two other members of the Obrenović dynasty ruled Serbia before the Karađorđević family managed to regain the throne.